

РЕЦЕНЗИЯ

от

ПРОФЕСОР Д-Р ЛИЛЯНА ДИМИТРОВА ДЕЯНОВА

Катедра „Социология”, Философски факултет,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

за дисертационния труд „ТЯЛО И ВСЕКИДНЕВЕН СВЯТ: СЛУЧАИ НА ПЪЛНА ЗАГУБА НА ЗРЕНИЕ“ на Боряна Андреева Бунджулова за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Социология. Социология на културата)

Дисертацията на Боряна Бунджулова „Тяло и всекидневен свят: случаи на пълна загуба на зрение” е оригинален, ерудиран, фин, творчески анализ в полето на една много трудна класическа проблематика – феноменологията на света на „Другия” и структурите на „жизнения свят” – на базата на изключително ценно емпирично проучване на всекидневните светове на лишените от зрение.

1. Текстът е в обем 236 страници и се състои от увод, четири глави, заключение, две приложения, цитирана литература, справка за приносите и за публикациите по темата. Структурата е ясна и обоснована, изтъкнатите приноси са действителни, цитирана е релевантна литература, 101 заглавия на различни езици. По темата на дисертацията докторантът (от катедра „Социология” с научен ръководител проф. д.с.н. Майя Грекова) е публикувал 3 статии на много високо равнище, от които две в списание „Социологически проблеми”.

2. Докторската работа на Боряна Бунджулова – за която вярата, че науката е фундирана в жизнения свят не е просто научна формула – си поставя за цел да изследва света на човека с пълна загуба на зрение, несъизмеримостта между света

на зрящите и света на незрящите или по-точно казано „*жизненосветовите структури, имащи собствената си специфика*” на света на незрящия. А това наистина се оказва една *територия, неизследвана* /с.21/ от перспективата на предложената от докторанта методологическа рамка /с. 9-11/, в резултат на доста сложен синтез от класически и неklasически феноменологически и екзистенцианно аналитични методологически нагласи, въввлечени в диалог на свой ред с етнометодологически и други.

Предметът, целите и задачите са добре формулирани, както и изходните определения на понятията, хипотезите, заявената теза. /вж. Увод /. *Хипотезата за несъизмеримостта* или по-точно за несъизмеримостите в различни модалности и по различни пунктове в хода на взаимодействията не е предпоставена, а се потвърждава и оспорва в целия анализ. Защото той проследява как „радикалните различия, несъизмеримостите” /с.215/ - между всекидневните очевидности биват снемани, *биват нормализирани*, отново и отново.

За открояването на тези „пунктири на несъизмеримост” (но и на „собствената мяра на света на незрящия”) са въведени основните понятия в анализа (тяло, жизнен свят, зрителна нормалност). Авторът подчертава, че „свят на слепотата” и противоположният „зрителен свят”, не са съответно светът на слепия и светът на виждащия, а са „конструкти”, методологически инструменти, светове „с идеалнотипичен заряд” от гледната точка на изследователя.

Много важен проблем за Боряна Бунджулова, поставян в различни ракурси в дисертационната работа е за *спецификата на изследователската ситуация* – отношението между изследователя и неговия „обект на изследване”, който всъщност е „съ-субект”, партньор в изследователския процес. Затова тук се аргументират убедително и специфичните *изследователски методи*, като специално място се отделя на обосноваването на адекватния на замисъла на теренното проучване „*метод в-движение*” (наред с „метода на сравнение/взаимооглеждане на случаи”). Към методологическите рискове и залози

на подобно изследване авторът се връща често, за да въвежда нови доводи и да подчертава разлики, като например разликата с класическите процедури на „анализ на разговора” (с.80)

3. Проблемът за „Другият” и условията на възможност за разбирането на „Другият” във феноменологични перспективи, за „жизнения свят”, за „интерсубективността”, „множеството жизненни светове” се обсъжда детайлно в *Първа глава на дисертацията*. /с. 23-75/ Тя демонстрира наистина задълбочен и продуктивен прочит на класически автори и на техни значими интерпретатори. Става дума за „Другият” в трансценденталната феноменология на Едмунд Хусерл и във феноменологическата социология на Алфред Шютц; за Хусерловата интерпретация на „жизнения свят” като царство на първоначалните очевидности (с. 26-30) и за Хайдегеровата „аналитика на разположеността”, за диастатичната афективност и изобщо за диастатичната социология като „допълваща негативната социология” (както смята Й. Вайс); за „слепотата като привативен опит” и за „привилегироването на нормалността”, за разбирането като „настроеност” и за разбирането за „чуждото”... Целта е все същата – да се търсят понятия, които макар и да не отговарят на представата „на „модерната галилеева наука” за „научна строгост”, да допринесат за описанието на „Другият” чрез удържане на афективните структури на опита. Които не го неутрализират, за да го подравнят в графи, логически стройни редове и колони.

Много интересни и имащи структурно важна функция в анализа са вплитаните в целия текст на дисертацията още гледни точки към света на незрящия и към тялото на Другият: Мерло-Понти и Сартр, Дидро и Кастанеда, Жан-Люк Нанси и Левинас, Жорж Кангилем и Фуко (последният заради аргументираната в дисертацията теза за света на слепотата като хетеротопия за „зрителния свят” и, разбира се, теолога Джон Хъл (с неговото „Тактилно сърце”) и невролога-писател Оливър Сакс („Окото на духа”).

Централна част в работата – формално това са глави втора, трета и четвърта - заема самото емпирично изследване на случаи. То е резултат на продължителна и трудоемка проучвателска работа, вкл. на интензивно теренно изследване в качеството на тримесечно асистенство по програмата „асистент за независим живот”. Боряна Бунджулова е проследила различни казуси на загуба на зрението и типове „ние – отношение”, различни форми на конституиране на жизненосветови структури. Като се започне от практическите усети за време, пространство, цвят, мирис, осезание и се стигне до сложни констелации от взаимодействия на незрящите и зрящите. Става дума не просто за степени на различие между тях, на нашата и онази реалност (която е напр. „плътно кафяво плантно”), а за несъизмеримости. Но така също и за зависимости на света на незрящите от света на зрящите и „господството на зрителната перспектива”. Чрез анализа на десетки ситуации „лице-в-лице” и на „хоризонта на видимост”, той се стреми да обоснове едно ново понятие за „очевидност” и „универсализируемост на опита”, за „всекидневна очевидност” (поле на движение на живия смисъл-усет) , за специфично „въображение” и „образ” (вкл. тезата – друг е въпросът дали аз лично я приемам – за „разказа като образ”, в частта за „работата на съня”). В това отношение намирам за *приносни* анализите в сравнителната четвърта глава на докторантския труд.

4. И така, съгласно изискването рецензентът експлицитно да подчертае *приносите* на автора на дисертационния труд, ще отбележа още, че споменаваната по-горе ценна емпирична работа е такава, защото подема и е в тясна преплетеност с въпросите от теоретическата, първа, глава. Разбира се, това е валидно за всяко добро емпирическо проучване, но в рецензирания труд има и нещо повече. С една особена рефлексивност, която Пиер Бурдийо нарича „рефлексивност-рефлекс” (но на която са посветени страници и във „Видимото и невидимото” на Мерло-Понти, а и нека не забравяме, че Бурдийо е слушал неговите лекции за „окото като плът”...) Боряна Бунджулова продължава да се пита можем ли да заемем в „естествена нагласа” външна позиция спрямо себе си. Тя знае, защото се е занимавала и с Кастанеда в предишни свои изследвания, че в опита си да разбере „Другият”

неговият антрополог се проваля, защото се е трансформирал в субект-обекта на своето изследване /с.83/; но и че не по-малки са рисковете от „обективната дистанция” спрямо „обекта”. *Срещата с граничния опит на незрящите* /с. 71/, с начините, по които те „виждат от-сенките” на обичайните предмети, рефлексията върху самия ход на действието и възприетият „метод в движение” имат значение и за едно по-общозначимо осмисляне на социологическата ситуацията на „интервюиране”; на *границите на нашите изследователски интервенции*, на *етическите граници* на питането, на „крехкостта” на взаимодействието. В тази дисертация става дума за друго понятие изобщо за „диалога” на субекта и обекта на изследването, за ценностната неутралност на изследвателя и за „анклавите на чуждост” (К. Коев) в неговия опит.

Намирам за *приносно прецизното постъпателно обосноваване на тезата за собствената автономна специфика* и „мяра” на „света на слепотата” (доколкото се показват други конкретни пътища на неговото конституиране). Въвеждането на този „изследователски конструкт”, както и на противоположния конструкт, с различна „мяра” – „свят на зрящите”, позволява нюансиран анализ на несъизмеримостите на отношенията на конкретния незрящ и неговите шансове те да бъдат преодолявани.

В това отношение са значими анализите на *нормализирането на другостта* и на *социалните условия за производство на нормалност*, модалностите на *маргинализация на незрящите* и на техните „*други пространства*”. Боряна Бунджулова проследява как в конкретните всекидневни светове биват нормализирани различията между всекидневните очевидности, как биват снемани, но и как се осъществява „принудителното напасване към света на зрящите” (с.150, 130 и др.), към „зрителната нормалност”. Така тя успява в крайна сметка, без да приеме тезата за „първичната нормалност” на „будния, възрастен, европеец...”, да историзира „нормалността”, да удържа разликата между различие и чуждост, между различие и радикално различие, несъизмеримост (с. 215), да показва зони на

овладяване на микрокризи, но и особени непроницаеми места, на „хлътвания“ (с.57), на „сингуларни точки“.

А този тип нагласи за изследователката имат не само научна стойност, доколкото тя съзира опасността от деисторизирането и институционализирането на неравенството между зрящи и незрящи (специални училища за слепи, места за живеене, гета...). Опасността от това, че – ако перифразирам Фуко - в модерната епоха не-зрящият е институционализиран като социална функция, като „създадено и поддържано отстояние“, отстояние мислено като отклонение...

Затова аз високо оценявам основната хипотеза и тезата за несъизмеримостта. И разбирам основателността на съмненията на Боряна Бунджулова „дали идеята за несъизмеримостта не би могла да се окаже резултат именно от „нормалната“ представа за тялото и от маргинализацията на хората с увреждания...“ /с. 68/.

Но , парадоксално, точно тук имам и

5. *Въпроси и бележки* по някои – струва ми се - неразличавания. Липсва ми все пак общо аналитично понятие за „несъизмеримост“, за *структурата на несъизмеримостта* (не несъизмеримостта на *световете*, а *несъизмеримостта* на световете...). От началото на 60-те години, когато Кун и Файерабенд, независимо един от друг, поставят въпроса за несъизмеримостта между очевидностите на различните научни парадигми, „несъизмеримостта“ многократно е била проблематизирана като несъизмеримост между „предредикатните очевидности“ на логически теории, между логиките на практиката и езиковите игри, а също и между структурите „жизнения свят“. Проблемът не е в това, че докторантът не се позовава на дебатите около понятието (включително и на неговото отричане като легитимно научно понятие и на критиката – напр. от Д. Дейвидсън - на „тезата за несъизмеримостта“), а че не става ясно кое е онова разбиране за несъизмеримост (а тук наистина „отсенките“ – цитирания Хусерлов смисъл - са важни), което той е избрал за своите финални теоретически обобщения. Може би тук се имат предвид - както би казал Витгенщайн - „несъизмеримост“, между които има „семеини

сходства”, но мисля, че за да се избегнат неясноти, авторът би трябвало да тематизира самата категория. Както и категориите „образ” и „фантазия”, чрез които анализира анклавите на невидимото в жизнения свят на не-зрящите.

Надявам се в бъдеще Боряна Бунджулова да поработи и върху необходимите за анализа разграничения между различните „типове релевантности” в ръкописа на Шютц за релевантностите.

Аторефератът откроява добре основните понятия и подходи, хипотезите и аргументите, изводите.

5. Заключение: *Като имам предвид посочените по-горе безспорни научни приноси и качества на автора и на неговия дисертационен труд, препоръчвам с убеденост членовете на научното жури да вземат решение за присъждане на научната и образователната степен „доктор” по социология на Боряна Андреева Бунджулова.*

15.01.2016 г.

Лиляна Деянова